

SZARKA LAJOS
ZALA MEGYE
ZSIDÓ EMLÉKEI

Szemes Péter

Emlékek szóból és kőből

Két kötet a zalai zsidóság emlékezetéről

Több, a témával foglalkozó, fontos dolgot követően, éppen fél évtizede jelent meg Szarka Lajos *Zala megye zsidó emlékei* című kötete. Ám hiánypótló jellege – melynek köszönhetően megkerülhetetlen hivatkozási alapja különböző történeti munkáknak – és főként örök emberi és nemzeti feladatainkat: a soá áldozatai, egykori földijeink emléke előtti főhajtás kötelességét, illetve az egyetemes magyar kultúra értékes részét képező zalai zsidó szellemi és épített örökség méltó megbecsülését hangsúlyozó üzenete bármikor alkalmat teremt elmélyedni benne. Különösen a Holokauszt Emlékév lezárulását, az auschwitz-birkenai haláltábor felszabadulásának 70. évfordulóját követően, a második világháború befejezésének európai emléknapi közelében. Mert határvonalnak kell tekintenünk a magyar (és európai) zsidóság a Gonosz alaposságával megtervezett és szervezett kiirtását célzó eseményeket és – ahogy teszi a *Biblia* az Özönvíz esetében – elválasztani, persze az *akkor* történetek hiteles megismerésével együtt, *előtt* és *után*. Az egészen jelenünkig nyúló *után* felől pedig, tekintve az egykor virágzó, békésen gyarapodó vidéki közösségek széthullását, elöregedését és lassú eltűnését, még jelentősebb az *akkor* pusztítása és még inkább nosztalgiát keltő az *előtt* képe.

Mindez érzékletesen bomlik ki Szarka Lajos könyvéből is. A *Zala megyei zsidóság története* című nyitófejezet a 18. század elejétől az első világháború végéig, illetve 1918-tól 1945-ig két, pontosabban, az 1918 és

1944 közötti időszakot és a holokausztot elválasztva, három szakaszban tekinti át a fontosabb történéseket. Az első zsidók a Vas vármegyei Rohoncra érkeztek a török kiűzése után fellélegző zalai településekre, elsősorban kereskedési céllal, s rövidesen családosan is telepedtek itt. Az első (1725-28) és a negyedik (1746-48) országos összeírás tanúsága szerint számuk alig két évtized alatt négyszeresére (58 főről 336 főre) emelkedett és a korábbi 7 helyett már 27 helységben voltak jelen. Ez a tendencia – az általuk űzött mesterségek és ezzel együtt vagyoni helyzetük differenciálódása mellett – a 19. század első felében is folytatódott, 1805-ben 3512, 1850-ben pedig 8596 zsidó élt Zalában, azaz arányuk (3,7%) elérte az országos átlagot. A lélekszám folyamatos növekedésének oka a születésszabályozás vallási tilalma, a másoknál kisebb mértékű gyermekhalandóság és a változatlanul folytatódó betelepülés hátterében is keresendő, azaz a megyébe érkezők megtalálták itt számításukat, a toleráns közegben könnyen és gyorsan tudtak érvényesülni, egzisztenciát teremteni és egyrészt bátran mertek sok gyermeket vállalni, másrészt példájuk ösztönzően hatott másokra is. Az egyéni gyarapodással pedig együtt járt a közösség gyarapodása is: megyeszerte zsinagógák, iskolák épültek, különböző egyesületek létesültek, míg a gazdagabb, tekintélyesebb polgárok kezdtek mindinkább megbecsült tagjává válni az adott városoknak, falvaknak is, a helyi közélet fontos részesei let-

tek. A társadalmi integrációnak, sőt az emancipációs törekvéseknek kedvezett a reformellenzék polgári nemzetállam létrehozására törekvő programja is, ami együtt járt a magyar nyelvi és kulturális asszimilációval, a zsidó mellett egy egyre erősebb magyar önazonosság-tudat felépítésével. Ennek – nyilvánvalóan egyéntől és közösségtől függően – különböző megjelenési módjai lehettek, s egy pregnáns példát Szarka Lajos is említ: a hitújító irányzat kiemelkedő alakja, az 1840-es évek első felének nagykanizsai főrabijja, Löw Lipót hitéleti munkásságát, aki 1844-től (a nyelv hivatalossá válásától) magyarul prédikált, 1845. október 22-én pedig először használt orgonát a zsinagógában, nagy hangsúlyt helyezett a zsidó elemi iskolában a magyar nyelv és irodalom oktatására és több cikkében is kiállt az integráció ügye mellett. Az sem véletlen, hogy a szabadságharcban mintegy húszezer zsidó katona harcolt a közös ügyért, köztük az említett Löw Lipót tábori lelkészként, a csabrendeki Frank Jakab honvédőrnagyként, míg a nagykanizsai származású Damburgi Ede követként a Függetlenségi Nyilatkozat egy példányát vitte el az amerikai kormányhoz. A zsidóság emancipációja végül a kiegyezés idején valósult meg, az 1867. évi XVII. törvénycikkkel, „az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében” és 1895-ben (XLII. tc.) sor került a vallás elismerésére is. Mindez a zsidó népesség arányának további növekedését is maga után vonta, így az 1869-re megközelítette az 550.000 főt (4%), 1890-ben meghaladta a 700.000 főt, az 1910-es népszámláláson pedig már több mint 910.000 főt (5%) eredményezett. Megyénket illetően a számarány 1870-ben érte el a csúcspontot (közel 13.000 fő – 3,9%), de 1890-ig folyamatosan nőtt (14.820 fő – 3,7%), azt követően viszont csökkenésnek indult, amit a helyi parasztság gyenge vásárlóerejével és a természetes szaporodás visszaesésével magyaráz a szerző. Aki bemutatja azt is, hogy az asszimiláció útjára lépett zsidóság milyen jelentős szerepet játszott az első világháborúig a zalai gazdasági élet fellendítésében. Többen közülük, így a terménykereskedéssel foglalkozó nagykanizsai Guttman Henrik és Ebenspranger Lipót vagy a komoly pénzügyi karriert befutó keszthelyi Baron testvérek érdemeik elismeréseként nemesi címet is nyertek. A Nagy Háborúban, jóllehet a hadseregben létszámuk messze a lakossági számarányuk alatt maradt (6% helyett 1,3%), hősiessen harcoltak a zsidó katonák is, akiknek véráldozatát

(összesen mintegy 10.000 fő esett el, Zalaszentgróton például a 25 bevonulóból 15-en) ma már több településen emléktábla mutatja.

A zsidóság történetében azonban – amint ez a két világháború közti időszakot áttekintő egységből nyilvánvalóvá válik – a háborús vereséget követő forradalmak és a gazdasági válság véget vetettek a korábbi „aranykor”-nak. Nyíltan megjelent az eddig burkolt és csak néha napvilágra törő (gondoljunk a tiszaezlári vérvádra) antiszemitizmus, hiszen sokan közvetlenül a „belülről bomlasztó” zsidókat okolták a vereségért és a trianoni országcsönkítésért, s a közvélemény hajlott arra is, hogy a Tanácsköztársaság vörös terrorjáért ugyancsak az izraelita közösség egészét tegye felelőssé. Elfeledve, hogy a radikális cselekményeknek éppúgy elszenvetői voltak a zsidó nagytőkészek és gyárosok (Weiss Manfréd például öngyilkosságot kísérelt meg, mikor államosították csepeli üzemét), mint az arisztokraták és a papok. A kommunista kísérlet kudarca után beköszöntő fehér terrort irányító Ébredő Magyarok Egyesületének jelentős bázist sikerült kiépíteni Zalában, így az itt élő zsidók egészen a bethleni konszolidációig kiemelt céltáblái voltak a szélsőjobboldali uszításnak, miközben sújtotta őket a Teleki-kormány által bevezetett numerus clausus is. Ezen ugyan a Bethlen-kabinet 1928-ban enyhített, sőt az 1926-os felsőházi törvény a neológ és az ortodox felekezetek 1-1 képviselőjének is helyet biztosított a második kamara padsoraiban, ám Hitler hatalomra jutása és a Gömbös körül csoportosuló fajvédők „keresztény őrségváltás” programja mindenfajta esetleges illúziót szertefoszlalt. Az 1938-as (a kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál foglalkoztatható zsidók arányát 20%-ban maximáló), az 1939-es (a zsidók „közéleti és gazdasági térfoglalását korlátozó”) és az 1941-es (a vegyes házasságokat tiltó és a „szükséges fajvédelmi rendelkezéseket” tartalmazó) zsidótörvényekkel pedig immár a hivatalos kormányzati politika rangjára emelkedett az antiszemitizmus. A fokozatos és folyamatos társadalmi kirekesztés (és persze a 20-as évek végén beköszöntő nagy világgazdasági válság itteni lecsapódásának) hatására a zalai izraelita közösség létszáma is drasztikus csökkenésnek indult: míg az 1920-as népszámláláskor a megyében megkérdezettek 3%-a vallotta magát zsidónak (10.362 fő), 1941-ben ez az arány már csupán 1,4% volt. A húsz év alatti megfélemlítés okai a ki- és elvándorlás (főként Budapestre), a kitérések

és a vegyes házasságok mellett az országosnál jóval alacsonyabb születési rátában, a gyermekvállalási kedv jelentős apadásában keresendő. Mire mindez bekövetkezett, Magyarország már a náci Németország szövetségeseként a második világháborúban találta magát.

A magyar zsidóság kirekesztése, jogainak és vagyona egy részének elvétele azonban még nem volt elég. 1944. március 19-én a német csapatok megszállták hazánkat és néhány nappal később Adolf Eichmann és Mauthausenből érkező emberei követték őket, azzal a határozott céllal, hogy itt is végrehajtsák a teljes „zsidótlanítás”-t. Az új miniszterelnök, Sztójay Döme kormánya mindebben készséges partnernek bizonyult: a sárga csillag viselésére kötelezett zsidókat kizárták a kamarákból, utazási lehetőségeiket korlátozták, előírták ingó és ingatlan vagyonuk bejelentésének szükségességét, majd ezek zár alá vételét, illetve begyűjtését és leltározását. Április közepén elrendelték a hadműveleti területtől nyilvánított déli határsáv – így az Alsólendvai, Csáktornyai, Perlaki, Nagykanizsai és Letenyei járások – zsidó lakosainak Nagykanizsára deportálását (a lendvaiak esetében ezt a folyamatot érzékletesen ábrázolja Göncz László *Kálvária* című regénye), akiket a helyiekkel együtt két transzporttal – április 28-án mintegy 800 főt és május 17-én még 1217 főt – Auschwitzba szállítottak. Emellett az április 28-án megjelent ún. „gettórendelet” (1610/1944.M.E.) értelmében, melyet gróf Teleki Béla főispán megbízásából a vármegyei adminisztrációt vezető és alispáni feladatokat is ellátó Hunyadi László főjegyző rendkívül szigorúan hajtott végre, további hat gettót alakítottak ki: Zalaegerszegen (ide zárták a város, a járás, valamint a novai és lenti körzet zsidóit, összesen 1221 főt), Sümegen (a helyi zsidókat, 316 főt, a Petőfi utcában kijelölt házakba költöztették), Tapolcán (az itteni és a Balatonfüredi járás 744 fős közösségéből), Keszthelyen (a város és a járás 719 lakóját különítették el itt), Pacsán (115 főt helyeztek el öt lakóházban, a többieket Zalaszentgróton) és Zalaszentgróton (a helyi, illetve a Letenyei és részben a Pacsai járásból mintegy 400 fő került ide). A gettók lakóit június 15-e és 24-e között a megyeszékhelyre vitték, ahol a Bakí úton levő Grünbaum-féle és az Andráshida felé eső téglagyárakban így összesen körülbelül 3450 főt zsúfoltak össze. A zalai zsidókat – az erre az alkalomra a városba látogató Endre László belügyi államtitkár megalégedésére – július

5-én bevagónírozták, és útnak indították Auschwitzba, ahova július 7-én érkeztek a zsúfolásig megtelt szerelvények. Hátrahagyott lakásaikba mások költöztek (Keszthelyen még azt sem várták meg, hogy a tulajdonosokat elszállítsák a városból), üzleteiket – a megmaradt árukészlettel együtt – új vállalatvezetőknek utalták ki, az otthonokban talált értéktárgyakat felleltározták és részben értékesítették (a befolyt összeg 20%-a a nyilaskeresztes párt helyi szervezétéhez került, a műkincsek egy része pedig a múzeumokhoz) és az 1945 elején tartott átfogó razzitát követően újabb 150 főt deportáltak (munkaszolgálatosokat, bujkálókat). Az összesen mintegy 5500 zalai elhurcoltnak csak tizede élte túl a megpróbáltatásokat és a koncentrációs táborok poklát, a többieknek még végső nyugalóhelye is jeltelen. Ám a legsötétebb időszakban is voltak olyanok, akik örök példát mutattak emberségből és igyekeztek egy-egy lelket megmenteni: a vészorszakban a keszthelyi Bakonyi Júlia két munkaszolgálatost bujtatott és élelmezett, míg a szentpéterúri Csertán Gizella egy zsidó családon segített ugyanígy, tetteért utóbbi megérdemelten vette át 2008-ban a Világ Igaza kitüntetését.

A hazatérők közül többen a kivándorlás mellett döntöttek (és – jóllehet inkább a fővárosban – voltak olyanok is, akiket a szovjet hadsereg hurcolt kényszermunkára), így nem véletlen, hogy az 1949-es népszámlálás adatai szerint megyénkben összesen 606 fő (az összlakosság 0,2%-a) vallotta magát izraelitának. Tehát számuk körülbelül a 200 évvel korábbira esett vissza. A túlélők azonban a halálon diadalmas Élet erejével fogtak a hitközségek újrászervezéséhez és az emlékezet méltó és maradandó jeleinek elhelyezéséhez. Szarka Lajos könyve sajnos nem közli a legújabb adatokat, viszont a ma tekintetében szomorúan állapítja meg, hogy a „zalai falvakból teljesen eltűntek a zsidók, a nagyobb városokban még élnek kis létszámú csoportjaik, megfogyatkozott hitközségeik, a minje (10 férfi imaközössége – SZP) azonban már a főünnepeken sem jön össze. Zala megyében egyedül a keszthelyi zsinagóga maradt a hitközség kezelésében, a néhány meglévő épület világi célokat szolgál: Zalaegerszegen hangverseny- és kiállítóterem, Tapolcán művelődési ház, Sümegen a gimnázium menzája, Balatonfüreden étterem, Nagykanizsán (a város kezében) és Kővágóörsön (magánkézben) pedig felújításra vár. A többi zsinagógára (Zalalövő, Hahót, Pacsa, Csabrendek, Zalaszentgrót, Hévíz)

már csak a régi fotók, képeslapok emlékeztetnek, az egykor itt élt virágzó zsidó közösségekre pedig az elhagyott, szerencsés esetben rendben tartott zsidó temetők. Az emléktáblák, holokauszt-emlékművek azonban nemcsak a mártírokra emlékeztetnek, hanem azokra is, akik felelősek voltak a bekövetkező szörnyűségekért. A több százezer elpusztított zsidó sorsán tűnődve ma is felmerül a kérdés, amit a bibliai történetben az Örökkévaló kérdezett Káintól: 'Hol van Ábel, a te atyádfia?'".

A kötet második fele e gondolatok jegyében az általánosabbtól az egyedi, a történeti megyétől annak érintett városai, falvai felé közelít, áttekintve a helyi zsidó közösségek sorsának alakulását a betelepüléstől a holokausztot követő időszakig, illetve az általuk teremtett értékeket, az emléküket őrző alkotásokat és a testüket őrző temetők megújítására, megszépítésére tett törekvéseket. Noha a szöveg a megelőző fejezethez képest sok ismétlést tartalmaz, ez egyáltalán nem zavaró, sokkal inkább megerősítő jellegű, a fontosabb eseményeket, személyeket, mementő-műveket még inkább az olvasó emlékezetébe vési, s ebben segít a történetin túl a jelenbeli állapotot dokumentáló, újabb rendezvényeket megörökítő, gazdag illusztrációs képanyag is (mely önmagában is elég informatív). A *Zala megye zsidó emlékei* című egység a mai, a második vesztes világháborút és a kommunista „megyerendezést” követően erősen megcsönkített szűkebb pátria településeire koncentráll. Az egykor a legnagyobb izraelita közösséggel és legkomolyabb zsidó hagyományokkal rendelkező Nagykanizsa esetében nemcsak ennek az örökségnek a nyomait – köztük a renoválásra szoruló zsinagógát, melynek törvénytáblái üzenetértékűen a kötet fedelére is kerültek – említi meg, de a botlókővel vagy emléktáblával megtisztelték közt két olyan személyt is, akik igazán csillagpályát futottak be, s messzire vitték az itteniek és a város jó hírét: a rendező Hevesi Sándorét és az író, történész Fejtő Ferencét. Zalaegerszeg vonatkozásában az ország egyik legszebben felújított egykori zsidó épületét is kiemeli – több másikkal együtt ezt, a ma Hangverseny- és Kiállítóteremként funkcionáló Istenházát is megörökítette Siklósi B. Judit gobelinben –, illetve azt a nagy elhi-

vatottsággal végzett munkát, amit a Zalaegerszegi Zsidó Hitközség a Zala Megyei Önkormányzattal és a MAZSIHISZ-szel közösen az elhanyagolt temetők felújítása érdekében kifejt. A keszthelyi zsidó emlékek mellett szintén felhívja a figyelmet a szerző négy jeles szülöttre: a merev rendszerű, kormányozható léghajót feltaláló Schwarz Dávidra, a zeneszerző Goldmark Károlyra és a néhai Kossuth-díjas színművész Básti (Berger) Lajosra, valamint a szépségkirálynő Simon Böskére (akiről a helyi költő, Lángi Péter írt verset), Hévízt illetően pedig a két Schulhofra: Vilmos és Ödön kiváló fűrdőorvosokra, továbbá Földes Gáborra, a győri Kisfaludy Színház 56-os mártír főrendezőjére. Szól Zalaszántó, Zalalövő, Pacsa (innen származik a Nobel-díjas író, Kertész Imre családja), Lenti és Letenye, s a kisebb települések közül Zalabaksa, Mihályfa, Túrje, Zalaszántó, Nagykapornak, Söjtör, Búcsúszentlászló, Petőhenye, Zalacsány, Karmacs, Gelse, Szentpéterúr, Garabonc, Dobri, Tornyiszentmiklós, Páka, Pakod, Pókaszepetk, Pusztamagyaród, Zalabér, Hahót, Várvolgy és Zalaistvánd zsidóságának múltjáról és az emlékezet jeleiről. A *történelmi Zala megye zsidó emlékei* zárófejezetben pedig rövid történeti áttekintést követően ugyanezeket veszi számba a ma Szlovéniához tartozó (Alsó)lendva, illetve a Veszprém megyéhez kapcsolt Sümeg, Tapolca, Balatonfüred, Csabrendek és Kővágóörs vonatkozásában.

Mindebből kitűnhet, hogy Szarka Lajos könyve nemcsak értéktár, az *előtt* közösségivé vált kincseinek, megbecsülésre méltó javainak gyűjteménye, de az *akkor* pusztításának a történész precíz tollával írt krónikáján túl az áldozatok jelképes sírjára az ember-séges ember érző szívéből, részvétteljes szavaiból formált emlék-kavicsa és az *után* erkölcsi kötelességből fogant, a gazdag hagyományt őrző és lehetőség szerint tovább gyarapító, a kegyelet fiúi gesztusával is teljes tetteinek, feladatainak áttekintése is. Olyan úti vezető, mely segít megismerni és megérteni a múltat, hogy megbecsülve a jelent, egy boldogabb jövő felé haladhassunk. Melyben felcsillan akár a tűnt „aranykor” egy-egy csillagot rejtő porszeme is.

(Sprinter Könyvkiadó, 2010)

ÜZENNEK A KÖVEK

Folytathatnánk is ott, ahol Szarka Lajos kötetéről szólva abbahagytuk, hiszen a Zala Megyei Önkormányzat kiadásában, a Holokauszt Emlékév keretében megjelent *Üzennek a kövek* című fotóalbum anyaga szoros kapcsolatban áll a hévízi történész munkájával. S nemcsak annak fényképmellékletével, mellyel a rögzített események – a megyei elhagyott zsidó temetők felújításai – miatt konkrét átfedések is vannak, azzal a különbséggel, hogy ott a szerző, itt pedig Zóka Gyula és Siklósi Vilmos készítették a felvételeket, nemcsak a történeti áttekintés és a képaláírások rokonsága okán (ami természetes, hiszen az itteni tanulmányt jegyző Megyeri Anna – akivel ráadásul hasonló forrásokat is használtak –, illetve a feliratokat készítő Arany Horváth Zsuzsa is hivatkozik irodalomjegyzékében Szarka könyvére), de főként a saját területén hiánypótló jelleg, valamint a szép és nemes cél: a zsidó hagyományokhoz kötődő érték létrehozása és felmutatása indokán. Ha úgy tetszik: e tetszetős kivitelű kiadvány a megye három városában (Pacsa, Zalalövő, Lenti) és néhány kisebb településén mutatja be azt a 2006-tól napjainkig elvégzett munkát, aminek a *Zala megye zsidó emlékei* éppen félútját (2010-ben látott napvilágot), az addigi eredményeket és megkezdett új, azaz mára befejezett, lépéseit rögzítette. A Zala Megyei Önkormányzat – amint erre bevezetőjében a korábbi vezetést képviselő Kiss Bódog Zoltán és Garamvölgyi György utal – „önkormányzati ciklusokon átívelő emlékőrző, kegyeleti aktusként” karolta fel az elhanyagolt zalai zsidó sírkertek rendbetételének ügyét és jutott el a Zalaegerszegi Zsidó Hitközséggel és a MAZSIHISZ-szel együttgondolkodva és –cselekedve addig, hogy 2014 júliusára – ahogy erről Manninger Jenő, akkor hivatalban lévő elnök beszámol – már 11 temetőt sikerült megújítani. A választás elsőként azért nem a nagyobb városokra esett, mert az összesen 37 érintett temető közül a zalaegerszegit, a nagykanizsait és a keszthelyit a működő hitközségek gondozzák és tartják fenn, míg a többi „mára benőtték az erdők, teljesen elgazosodtak, az ott található síremlékek pedig tönkrementek”. A történeti múlt megbecsülése mellett természetesen kegyeleti, hitéleti okai is vannak a nyughelyek rendbetételét célzó törekvésnek. Így ír erről Heisler András, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének elnöke: „Nekünk, a mai utódoknak kötelességünk felkeresni őseink sírjait, hogy emlékezzünk rájuk, vagy elmondhassuk a Kaddist, a zsidók gyászimáját elhunytjainkért.”. A megyeszékhelyi hitközség képviseletében nagyon szép, poétikus bevezetőt („*Ott hona nem múltó – itt hona árván maradt*”) jegyző Siklósi Vilmos pedig a vidéki élet egykor nélkülözhetetlen részeseinek megidézésén, s a távozásukkal, elhurcolásukkal beálló csenden és hiányon túl – mintegy a kétfajta kötelességet összekapcsolva – személyes vallomást is tesz: „Az avatás felemelő pillanataiban mindig egy kispesti zsidó sírt láttam magam előtt, ahol édesanyám és édesapám nyugszik. S éreztem, hogy Ők tudják: a sok-sok kacskaringós, útvesztőkkel teli út végén én is megpihenhetek mellettük, mint ahogy megpihennek az újra felújított kicsiny zalai zsidó temetőben az avatáskor visszatért, egykor kiűzött, megtagadott lelkek, mert ez az élet háza – bét hajjim, az örökkévalóság háza – bét haolám, a sírok háza – bét hakevárot.”.

Az egykorvult és a már nincs kettőssége bomlik ki Megyeri Anna a megye zsidóságának történetét áttekintő rövid, lényegre törő írásából is. A zalaegerszegi hitközségi elnök szövegéhez kapcsolódva már-már látni véljük a

Rohoncra Zalába érkező első betelepülőket, az őket követők sorát, az egymást váltó nemzedékek tisztasággyarapodását, az általuk megteremtett idillt. Képzletünkben megelevenedik az első zsidó céhtag, Weisz Henrik női szabó, Chevra Kadisák (Szentegyletek) alakulnak, imaházak épülnek, s hallani véljük, amint a nagykanizsai zsinagógában megszólal az orgona. Tanúi lehetünk az emancipációs küzdelmeknek, hogy miként támogatta ezt a törekvést Deák, hogyan valósult meg végül az egyenjogúság, sőt a szerző újabb névvel gyarapítja a neves szülötték sorát: Mező Ferencével, aki megnyerte az 1928-as amszterdami olimpia szellemi versenyt. De éppígy megjelennek a megyei izraelita közösség véráldozatai 1848/49-ben és az első világháború idején, illetve az egyre erősödő antiszemitizmus megnyilvánulásai: a tiszaezslári per lezárását követően kitört helyi zavargások és végül a gettósítás és a holokauszt, melyek a békében elhunytak mellett erőszakos halállal haltakkal töltötték meg a temetőket. Nem beszélve a harcokban elesett és a légerekben legyilkolt, hazájuktól távol, jeltelen sírokban elhantolt vagy az égetőkemencékben megsemmisített százezrekről, akiknek még a szülőföld barna rögai alatti nyugalmas, örök álmom sem adatott meg. S akik, ha másként formálja a közös sorsot a történelem, a nemzet gyarapításán túl ápolták volna az ősök emlékét és gondot viseltek volna a temetők rendben tartására is. Ezzel szemben: „A hazatérő zsidó lakosokat kiürített üzletek, elfoglalt házak, lakások, pusztuló zsinagógák várták. A kis falvak, de a nagyobb községek zsidósága szinte teljesen eltűnt, csupán elárvult temetők sírkövei emlékeztetnek közösségeikre.”

A Zala Megyei Önkormányzat, a Zalaegerszegi Zsidó Hitközség és a MAZSIHISZ összefogásával elindított, talán országosan is példaértékű kezdeményezés tehát nemcsak egyfajta történeti-erkölcsi „jóvátételként” – tudva ennek lehetetlenségét, borzalmas leírni ezt a szót –, nemcsak a hagyományok ápolása és az emlékezet-láng őrzésének feladata, s nemcsak a közösségi kötelesség és a vallás parancsának megtartása miatt fontos, de az emberiség imperatívuszának való megfelelés miatt is. Az egyik legősibb törvény, hogy a halottaknak méltó nyughelyet biztosítsunk, és a vegetáció által birtokba vett temetők megtisztítása és a leomlott kövek helyreállítása ennek is megfelel. A kiadvány fotóanyagában a kapcsolódó kettősséget: az előttem és az utánt látjuk érvényesülni, az elhagyatottságot és az avatás pilla-

natait, rendezetlenséget és rendet, településenkénti bontásban, arányosan, nagyjából ugyanannyi képpel. (Egyedül az egyes helyek egymásutánjának rendjét nem sikerült megfejtenünk, hiszen az se nem alfabetikus, se nem kronologikus, bizonyára itt inkább a véletlenszerűség dominált.) Emellett minden képsort a helyi mártíremlékmű felirata, egy-egy (ó)testamentumi passzus vezet be, ami a fotókkal együtt többet mond az itt élt közösség sorsáról bármilyen hosszabb leírásnál. 2006-ban elsőként a pacasai temető újult meg, majd 2008-ban a nagykapornaki és a kisvásárhelyi (mihályfai), 2009-ben pedig a zalalövői és a pákai. A megelőző, Kiss Bódog Zoltán, elévülhetetlen érdemeinek elismerésén túl, mindenképp meg kell említenünk azt a nagyfokú elkötelezettséget, amellyel a 2010-ben hivatalba lépett megyei elnök, Manninger Jenő a szívügyének érzett munka folytatásához fogott. Ennek eredményeként 2011-ben Túrje és Dobri, 2012-ben Lenti és Karmacs, 2013-ban Hahót és Söjtör, míg 2014-ben – a Holokauszt Emlékéhez is kapcsolódva – Búcsúszentlászló, Tornyiszentmiklós, Petőhenye és Zalabaksa zsidó sírkertjei, sírkövei nyertek méltó külsőt. S a hagyományosan erős zalai összefogás és lokálpatriotizmus szép példája, hogy az érintett települések önkormányzatai, civil szervezetei is kivették részüket a munkából, akárcsak a Zala Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet, amely egyébként a zalaegerszegi temető takarításában, rendben és karbantartásában is folyamatosan közreműködik. Így az emlékőrzés, a kegyelet főhajtása mellett a közösen végzett értékteremtő és –megőrző cselekvés remélhetőleg mind többek számára követendő mintáját is felmutatja ez a kötet. Tudva, hogy noha megbecsülendők az elért eredmények, távolabb van még a vágyott cél teljes megvalósulása. Ám láthatjuk, mennyit ér, ha hittel és szívvel, jó ügyért, együtt tesznek egymás kezét megfogó, egy akarattal mozduló emberek, s így biztosak lehetünk benne, hogy hamarosan a bezerédi, dióskáli, gelsei, kiskomáromi, letenyei, nemesapáti, pakodi, pókaszepetki, pusztamagyaródi, szentpéterúri, zalaistvándi, zalabéri, zalacsányi, zalakomári, zalaszentgróti, zalavári és zalatárnoki temetők is megújulnak, megszépülnek majd és újabb, hasonlóan tetszetős kivitelű album hirdeti majd egykori földijeink, a zalai zsidóság emlékezetét.

(Zala Megyei Önkormányzat, 2014)

Klári és
Tibor 1933.
szeptember
22-én házuk
udvarán
(Vajda Dóri
archívuma)

